

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ АГРОГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК 332.364: 316.334.55

СОЦІОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ ЗЕМЕЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ СЕЛЯН

Ю. Е. Губені, д.е.н., професор

В. В. Бойко, д.е.н., доцент

П. О. Олішук, к.е.н., доцент

В. Р. Крупа, к.е.н., доцент

Львівський національний аграрний університет

Викладено результати виконання дослідницького проекту, реалізованого у одному із сільських рад Буського району Львівської області. Наведено опис методики, результати дослідження та аналітичні записки до них. У відібраному за спеціальною методикою населеному пункті проведено репрезентативне опитування сільських жителів стосовно стану, перспектив та очікувань розвитку земельних відносин. Одночасно відбулись паралельні опитування у додаткових групах: б) експертів; в) відкритої Інтернет-спільноти.

Викладено зведені оцінки та очікування селян, експертів та відкритої групи респондентів стосовно земельних відносин, зокрема оренди землі. Ключовими питаннями опитування були власність земельного паю; орендні відносини чи інше використання паю; параметри договорів оренди; перспективи самостійного чи спільного використання паїв, оцінка перспектив ринку землі сільськогосподарського призначення, інформаційне забезпечення земельних відносин.

Ключові слова: земельні відносини, соціологічні опитування, моніторинг, оренда землі, сільське господарство, село.

Постановка проблеми. Земля та земельне питання – одні із ключових у суспільних відносинах, особливо у господарському житті. Глибоко досліджуючи непрості земельні відносини у Галичині часів Австро-Угорщини, Іван Франко справедливо відзначив, що «земля – це значно більше ніж приватна власність» [1]. Земельні відносини до сьогодні залишаються складними не лише у політичній чи соціально-економічній площині, але й зберігають значний вплив на можливі напрямки розвитку сільського села і сільських територій. При цьому важливо враховувати елементи т. з. «поведінкової економіки» [2] та теорії «раціональних очікувань» Роберта Лукаса [3].

Очевидну інформаційну цінність можуть мати прикладні дослідження монографічного типу, спрямовані на виявлення оцінок, бачень чи очікувань селян стосовно землі, земельних відносин та розвитку аграрної сфери. В практичній площині аграрні підприємства зацікавлені модернізувати свою господарську та інформаційну політику стосовно орендарів та орендних земель. Тому існує об'єктивна потреба вивчення соціологічних оцінок жителів села щодо стану, проблем та перспектив розвитку земельних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій. Очевидно, що прийняття будь якого управлінського рішення, а тим більше розробка політики (англ. - *take policy*) має ґрунтуватись на інформаційній базі. Як зазначає Леслі А. Пал «наукові результати соціологічних досліджень, прогнози, рекомендації... стають вихідним інформаційним матеріалом при розробці та прийнятті рішень на різних рівнях» [4. с.26]. Очевидно, що диверсифікація джерел інформації дає ширші можливості для верифікації та посилення достовірності.

В Україні виконано низку багатопланових соціологічних досліджень у сільській місцевості. Зокрема Інститут Горшеніна в 2011 р. провів дослідження, присвячене соціально-економічному становищу сучасного українського села (зокрема відкриті джерела вміщують відповіді на 25 запитань) [5]. Значний масив інформації про соціально-економічний стан села, зокрема – земельні відносини, містить наукова монографія колективу авторів (за ред. В. Юрчишина, О. Бородіної, І. Прокопи) із Інститут економіки та

прогнозування НАН України [6]. В науковому середовищі відомі результати комплексного соціологічного дослідження «Економічна реформа – очима села: 20 років потому», виконаного науковцями низки ВЗО західного регіону [7].

Земельні питання у цих дослідженнях займали певну позицію, однак вони не були домінуючими. Тому виникла потреба виконання прикладних досліджень саме «земельного» спрямування.

Постановка завдання. Метою публікації є висвітлення змісту, методики, результатів та узагальнених висновків за результатами виконання проекту «Соціологічний моніторинг проблем землекористування у вибраних селах».

Методика досліджень. Дослідження оцінок і очікувань жителів села стосовно стану і перспектив розвитку земельних відносин було завданням проекту «Соціологічний моніторинг проблем землекористування у вибраних селах». Проект виконувався у 2018р. за фінансової та організаційно-технічної підтримки сільськогосподарського підприємства ТзОВ «Агро ЛВ Лімітед» (Львівська обл.). Виконання проекту передбачало виконання таких кроків: Опрацювання методики дослідження. Вивчення інформаційних запитів з досліджуваної проблеми; Вибір населеного пункту для проведення моніторингу; Роз'яснювальна робота серед населення щодо суті та завдань проекту; Добір респондентів та інтерв'юерів; Формування програми дослідження. Розробка анкети та інформаційних матеріалів; Проведення опитування; Передача інформації зацікавленим особам і установам, ЗМІ; Опрацювання варіантів продовження досліджень.

Розроблена анкета включала 23 запитання (з 3-6 варіантами відповідей, та відкритим полем), з яких 21 стосувались теми дослідження, а 2 – оцінки проекту та поширення його результатів. Респонденти опитування складаються із трьох нерівномірних за кількістю та складом груп: а) основне опитування; б) експертне опитування; в) Інтернет-опитування. Склад респондентів за основним опитуванням в відображає склад і структуру населення району.

Анкетування проводили у період Великодніх свят підготовлені місцеві активісти за участю науковців. Респонденти мали декілька днів для відповіді на анкети. Обробку анкет

здійснювали у програмі Excel за розробленим програмним макетом. Сформована база даних має відкритий доступ.

Результати дослідження. Коротко наведемо результати опитування за основною групою респондентів та порівняльні результати за усіма групами.

Результати опитування цільової аудиторії селян-власників земельних паїв дозволяють резюмувати, що ядро цієї сукупності респондентів складають колишні та теперішні жителі села. Вони усвідомлюють особливе значення землі у їх житті та діяльності села. Водночас, попри те, що селяни мають прямиий досвід ведення особистого селянського господарства, 95,7 % власників земельних паїв здають їх в оренду та не обробляють самостійно. Позитивним моментом є високий рівень формалізації орендно-земельних відносин: 93,6 % з яких врегульовані умовами підписаного договору. Однак, ці договори, здебільшого, є типовими, та можливо не достатньо специфіки орендно-земельних відносин у розрізі інтересів як орендаря, так і орендодавця.

Незважаючи на те, що максимальний термін договору оренди сільськогосподарських угідь, що передбачений Земельним кодексом України становить 49 років, 90,3 % опитаних респондентів не готові заключити договір на термін понад 10 років, що є цілком об'єктивним, з огляду на зміну цінних умов оплати, традицій господарювання та

перспективних очікувань селян. Несформованими є мотиви та стимули респондентів щодо започаткування власної господарки на паях, які вони здають в оренду. Так, 76,8 % опитаних селян на бачать перспектив щодо самостійного господарювання на власному паї. Також песимістичними є очікування стосовно становлення та поширення кооперативного руху в селі, адже 67,4 % респондентів не виявили бажання інтегруватися та кооперуватися для ведення господарки, що головним чином зумовлено стереотипним ставленням селян до спільного ведення бізнесу та негативними асоціаціями, пов'язаними із колгоспною формою господарювання.

Песимістичними серед респондентів є очікування щодо запровадження ринку обігу земель сільськогосподарського призначення. Так, 59,6 % селян категорично проти продажу власного земельного паю, а 85,3 % планують передати його спадок дітям та родичам. Водночас, 46,9 % власників земельних паїв не змогли визначити прийнятну для них ціну одного гектара сільськогосподарських угідь. В той же час є доволі стійка група респондентів, які готові продати свій пай. Все це дає підстави стверджувати про наявність суттєвих ризиків і загроз у поспішному впровадженні ринку землі сільськогосподарського призначення.

Зведені результати дають значно ширший фактаж для висновків.

Таблиця – Зведені результати опитування

	у % до усіх відповідей		
	пайовики	експерти	Інтернет-опитування
1. Чи маєте Ви земельний пай?			
- так;	90,8	55,6	85,7
- ні;	9,2	44,4	13,3
- важко відповісти;	–	–	–
- що це таке?	–	–	–
2. Як Ви отримали свій земельний пай?			
- як колишні колгоспники;	53,8	40,0	17,6
- як працівники соціальної сфери;	7,7	20,0	7,4
- у спадок/дарунок;	–	40,0	67,6
- інший спосіб (вказіть)	38,5	–	7,4
3. Чи знаєте Ви розмір свого земельного паю?			
- так	85,1	100,0	80,0
- ні	12,8	–	14,3
- важко відповісти	2,1	–	5,7
4. Чи здаєте Ви свій пай в оренду?			
- так	95,7	90,0	40,0
- ні	4,3	10,0	57,1
- важко відповісти	–	–	2,9
5. Чи уклали ви Договір оренди земельного паю?			
- так	93,6	90,0	40,0
- ні	5,3	10,0	48,6
- важко відповісти	1,1	–	11,4
6. Назвіть підприємство/особу/фермера якому ви здаєте свій земельний пай в оренду			
Зведена відповідь не наводиться			
7. Чому вибір орендаратора випав саме на це підприємство/особу/фермера:			
- тому що більше платить;	20,4	–	11,5
- кращі умови (крім оплати);	14,8	20,0	7,8
- так склалося;	48,9	70,0	69,2
- мене переконали;	15,9	10,0	11,5
8. Чи задоволені Ви умовами оренди земельного паю?			
- так;	71,0	50,0	37,1
- ні	29,0	50,0	62,9
9. Що в умовах оренди земельного паю Ви б хотіли змінити?			
- розмір орендної плати	83,0	100,0	60,0
- термін оренди;	6,8	–	25,7
- умови розрахунків;	10,2	–	11,4
- інше	–	–	3,9
10. Який розмір плати за оренду 1 га. у гривнях Вам видається правильним?			
- до 3000 грн./га	10,2	27,8	54,3
- 3000–5000 грн./га	17,3	22,2	3,1
- 5000-10000 грн./га	16,3	16,7	5,7
- більше 10000 грн./га	2,1	–	3,2

	у % до усіх відповідей		
	пайовики	експерти	Інтернет-опитування
- такий як всюди;	–	–	28,6
- дещо більший як всюди;	–	–	5,1
- трохи менший ніж всюди;	–	–	–
- важко відповісти	54,1	33,3	–
11. Яка форма розрахунку Вам більше подобається?			
- натуральна (зерно та інше);	10,3	–	5,0
- грошова;	43,3	61,1	48,6
- грошова + натуральна	46,4	38,9	42,9
- ваш варіант	–	–	3,5
12. На який термін Вам зручніше здавати в оренду свій земельний пай?			
- до 5 років;	25,8	47,1	77,1
- до 7 років;	28,0	23,4	5,6
- до 10 років;	36,5	11,8	14,3
- до 20 років;	9,7	11,8	3,0
- понад 20 років	–	5,9	–
13. Чи бачити Ви перспективи самостійного господарювання на власному земельному паю?			
- так;	6,3	33,3	28,6
- ні;	76,8	16,7	31,4
- важко відповісти;	6,3	5,6	8,6
- можливо;	10,6	44,4	31,4
14. Чи готові Ви об'єднатися з односельцями для спільного господарювання на землі?			
- так;	9,8	33,3	25,7
- ні;	67,4	27,8	42,9
- важко відповісти;	9,8	–	11,4
- можливо;	13,0	38,9	20,0
15. Окрім сплати орендної плати, що ще повинен робити орендатор?			
- сприяти розвитку села;	43,7	50,0	62,9
- підтримувати місцеві ініціативи	19,3	15,4	11,4
- співпрацювати з сільською радою;	11,8	7,7	11,4
- співпрацювати з власниками паїв;	25,2	26,9	14,3
16. Чи повинен орендатор звітуватися перед власниками паїв про результати господарювання?			
- так;	65,6	61,1	68,6
- ні;	12,5	22,2	8,6
- важко відповісти	7,3	–	–
- можливо;	14,6	16,7	22,9
17. Кому би Ви, при необхідності, передали у власність свій земельний пай?			
- дітям/родичам;	85,3	88,2	91,4
- знайомим/друзям;	1,0	17,8	–
- важко відповісти;	11,6	–	8,6
- сільській громаді;	2,1	–	–
- Ваш варіант	–	–	–
18. Чи готові Ви продати свій земельний пай?			
- так;	24,4	5,6	17,1
- ні;	59,6	72,2	54,3
- важко відповісти;	7,4	–	5,7
- можливо;	8,6	22,2	22,9
19. Чи готові Ви повернути земельний пай державі/громаді?			
- так;	2,1	–	–
- ні;	89,3	88,9	85,7
- важко відповісти;	4,3	–	5,7
- можливо;	4,3	11,1	8,6
20. Яка ціна продажу 1 га. земельного паю видається вам справедливою?			
До 30000 грн./га	14,3	33,3	5,0
30000-50000 грн./га	14,3	38,9	5,0
50000-100000 грн./га	22,5	5,6	5,3
Більше 100000 грн./га	2,0	5,6	5,3
Важко відповісти	46,9	11,1	74,4
21. Чи достатньо інформації Ви отримуєте про земельні відносини, оренду, ринок землі?			
- так;	38,3	22,2	31,4
- ні;	61,7	77,8	68,6
22. Ваша оцінка цього опитування:			
- позитивна;	59,2	94,4	×
- негативна;	13,3	–	×
- важко відповісти;	27,5	5,6	×
23. Чи хотіли б Ви ознайомитись із результатами цього опитування?			
- так;	66,7	94,4	×
- ні;	9,3	–	×
- важко відповісти;	24,0	5,6	×

Примітка: «х» – в Інтернет-опитуванні питання 22-23 не задавались
Джерело: [8]

Як показало опитування, усі респонденти добре обізнані з базовими питаннями земельних відносин. Жоден опитаний навіть не засумнівався у тому що таке «земельний

пай» і не мав особливих проблем із відповіддю на запитання анкет.

Хоча серед жителів села домінуючими є ті, що отри-

мали свій пай (земельну частку) в перебігу паювання. Та все ж у опитуванні серед експертів та у Інтернет-мережі окреслюється зміна власників з «первинних» на т. з. «вторинних», які отримали земельні в результаті цивільно-правових правочинів. Це формуватиме щораз більшу кількість «віддалених» власників, які матимуть дещо інші вимоги до відносин оренди.

Опитані у переважній більшості знають розмір свого паю та володіють інформацією про його використання. Переважно це оренда, однак у Інтернет опитуванні відстежується чітка група іншого використання паїв. Як і належить, орендні відносини належним чином оформлено договорами.

Доволі несподіваними є результати щодо мотивів оренди з конкретним суб'єктом господарювання. Очікувалось, що домінуючим є розмір орендної плати – своєрідної ціни за право користування. Але виявляється (і це підтверджено іншими опитуваннями), що переважають нецінові мотиви, часто місцева традиція – «так склалось» або вміле переконання. Це досить серйозна інформація для управлінців, що займаються регулюванням орендних відносин на підприємствах. Хоча напевно роль матеріальних чинників мотивації зростатиме, однак увага до людини, налагодження діалогу й комунікацій сприятиме формуванню стійкішої довіри у земельних питаннях.

Істотні умови договорів оренди переважно задовольняють селян, однак у інших двох інших опитуваннях відчуються очікування на зростання орендної плати та покращення її умов. І уже не лише «розмір оренди» і «термін оренди», але «умови розрахунків» визначені позиціями до покращення.

Розмір орендної плати, не зважаючи на суб'єктивні оцінки чи відчуття респондентів, очевидно є дуже важливим і ключовим. Селяни, як і інші учасники опитування мають складності з визначенням бажаного його рівня. Однак більш кваліфіковані учасники хочуть, щоб він був не нижчим «як всюди» або ж називають певний діапазон: від 3 до 10 тис. грн./га. Бажаний варіант розрахунків має тенденцію змін від натуральної до комбінованої. Цікаво, що декілька учасників Інтернет-опитування навіть висловились за орендні розрахунки у крипто-валюти.

Наступна істотна умова договорів оренди – термін їх дії, у основній масі відповідей підтвердили традиційну селянську обережність. Терміни понад 10 років викликають у селян занепокоєння, а понад 20 років – навіть заперечення.

Найбільше занепокоєння під час експертного обговорення результатів опитування викликали відповіді на запитання щодо «...перспективи самостійного господарювання на власному земельному паю». Селяни в домінуючій більшості не мають бажання працювати на землі (76,8%). Активізація господарської діяльності, підтримка ініціатив у підприємстві – невід'ємна умова розвитку села. В орендарів теж має виникати запитання – чому їх діяльність не мультиплікує співпрацю, супутні та допоміжний бізнес, кооперацію та не пробуджує господарське життя у селах? Господарський песимізм знаходить підтвердження у запитанні про співпрацю через об'єднання зусиль. В традиції галицького села є взаємодопомога, спільна робота, співпраця. Однак опитані насторожено, та навіть заперечно оцінюють можливість глибокої співпраці з об'єднанням зусиль у господарській діяльності (42,9% – 67,4%). Хоча 13-20% прихильників об'єднання й співпраці, за умов підтримки та перших успіхів,

можуть докорінно змінити ситуацію.

Ще зовсім донедавна відносини орендар-власник зводились лише до укладання договорів (часто на формальному рівні) та періодичних розрахунків за ними. Однак відповіді на запитання про те «що ще повинен робити орендар?» та «чи повинен орендар звітуватися перед власниками паїв про результати господарювання?» наводять однозначно на думку про те, що характер цих відносин незабаром зазнає глибоких змін. Очевидно, що суспільна комунікація, соціальна корпоративна відповідальність стрімко проникатимуть у цю сферу відносин.

Болюче та відверто торпедоване у нашій країні питання запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення знайшли своє відображення у відповідях на запитання 17-20. У чомусь селяни та інші учасники опитування однастайні, десь думки розбігаються. Однак тривога і очікування змін простежуються. Реалії життя та зацікавлені групи спонукатимуть зміни. Це напевно теж змінить земельні відносини на селі. Але поки що селяни відчувають брак інформації у доступній формі про земельні відносини.

Позитивна оцінка опитування усіма учасниками переплітається із їх прагненням ознайомитись із отриманими результатами.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків стосовно стану, динаміки земельних відносин в оцінках і очікуваннях селян. Найперше, що можна зауважити – нагальна необхідність та актуальність незалежних «польових досліджень» в сільському середовищі. Адже отримані емпіричні дані органічно доповнюють інші інформаційні масиви, а тому дозволяють формувати кращу базу для прийняття рішень на державному та місцевому рівнях. Що теж важливо, – існує незаперечна цінність такої інформації для суб'єктів господарської діяльності, адже конкуренція на ринку земельних відносин все більше стає реальністю. Можливо не так очевидно, але й самим селянам, та й не селянам «землевласниками», зрозуміло цікавими є оцінки, прагнення та очікування інших пайовиків стосовно орендних відносин, ринку землі тощо.

Наступний висновок пов'язаний із висновками з попередніх наших досліджень. Село і сільський спосіб життя невпинно змінюється. Це має суттєвий вплив на земельні відносини, оцінку сільським населенням та іншими землевласниками господарських та життєвих перспектив. Ринкові відносини, матеріальна мотивація, раціональні очікування та інші чинники спонукують до поглиблення прагматизму й раціоналізму.

Водночас ми зауважили наростання значення і ваги суспільної комунікації між орендарями і орендодавцями, між підприємствами й іншими сільськогосподарськими виробниками і сільськими громадами. Обставини господарювання, з одного боку, спонукатимуть до посилення співпраці й координації землевласників орендодавців. А ось з іншої сторони орендарі мають посилювати свою корпоративну соціальну відповідальність, покращувати співпрацю з громадами, налагоджувати діалог із орендодавцями. Напевно назріває підтримка великими підприємствами місцевих ініціатив, причому не лише соціально-культурного, але й господарського спрямування.

Проведене дослідження дозволяє зробити низку висновків стосовно стану, динаміки земельних відносин в оцінках і очікуваннях селян. Найперше, що можна зауважити –

нагальна необхідність та актуальність незалежних «польових досліджень» в сільському середовищі. Адже отримані емпіричні дані органічно доповнюють інші інформаційні масиви, а тому дозволяють формувати кращу базу для прийняття рішень на державному та місцевому рівнях. Що теж важливо, – існує незаперечна цінність такої інформації для суб'єктів господарської діяльності, адже конкуренція на ринку земельних відносин все більше стає реальністю. Можливо не так очевидно, але й самим селянам, та й не селянам «землевласниками», зрозуміло цікавими є оцінки, прагнення та очікування інших пайовиків стосовно орендних відносин, ринку землі тощо.

Наступний висновок пов'язаний із висновками з попередніх наших досліджень. Село і сільський спосіб життя невпинно змінюється. Це має суттєвий вплив на земельні відносини, оцінку сільським населенням та іншими землев-

ласниками господарських та життєвих перспектив. Ринкові відносини, матеріальна мотивація, раціональні очікування та інші чинники спонукають до поглиблення прагматизму й раціоналізму.

Водночас ми зауважили наростання значення і ваги суспільної комунікації між орендарями і орендодавцями, між підприємствами й іншими сільськогосподарськими виробниками і сільськими громадами. Обставини господарювання, з одного боку, спонукатимуть до посилення співпраці й координації землевласників орендодавців. А ось з іншої сторони орендарі мають посилювати свою корпоративну соціальну відповідальність, покращувати співпрацю з громадами, налагоджувати діалог із орендодавцями. Напевне назріває підтримка великими підприємствами місцевих ініціатив, причому не лише соціально-культурного, але й господарського спрямування.

Список використаної літератури:

1. Франко І. Земельна власність в Галичині / Зібрання творів у 50-ти т. Т. 44., Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 308–311.
2. Solek Adrian *Ekonomia behawioralna a ekonomia neoklasyczna* // *Zeszyty naukowe* nr.8 – Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, 2010.– p.21-34
3. Kamerschen D.R., McKenzie R.B., Nardinelli C.: *Ekonomia*. Gdańsk: FG NSZZ „Solidarność”, 1991, – p.34
4. Пал Леслі А. Аналіз державної політики Пер.з англ. І. Дзюб. Київ: Основи, 1999. – 422 с
5. http://institute.gorshenin.ua/researches/81_Sotsialnoekonomichne_stanovishche
6. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / [О.М.Бородіна, І.В.Прокопа, В.В.Юрчишин та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України О.М.Бородіної; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 320 с.
7. Губені Ю.Е., Біттер О.А., Бондарчук В.В. та ін. Економічна реформа – очима села: 20 років потому: Результати та аналіз повторного соціологічного опитування / за ред. проф. Ю. Губені – Львів: НВФ «Українські технології», 2017. – 94 с.
8. Земельні очікування селян: результати та аналіз соціологічного моніторингу земельних відносин / Ю. Е. Губені, В. Р. Крупа, П. О. Оліщук та ін.; за ред. проф. Губені Ю. Е. – Львів: Растр-7, 2018. – 74 с.

Yu.E. Gubeny, V.V. Boyko, P.O. Olishchuk, V.R. Krupa Sociological monitoring of land exhibitions of selians

The results of the research project implemented in one of the village councils of the Busk district of the Lviv region are presented. The description of the methodology, research results and analytical notes to them is given. A representative survey of rural residents concerning the state, perspectives and expectations of the development of land relations was conducted in the specially selected methodology of the settlement. At the same time, parallel surveys were conducted in additional groups: b) experts; c) an open Internet community.

The summarized estimates and expectations of peasants, experts and an open group of respondents in relation to land relations, including land lease, are presented. The key issues of the survey were the ownership of the land parcel; lease relations or other use of a share; parameters of lease agreements; prospects of independent or joint use of shares, assessment of the priority of the agricultural land market, information provision of land relations.

Key words: *land relations, sociological surveys, monitoring, land lease, agriculture, village*

Дата надходження до редакції: 12.09.2018

Рецензент: д.е.н., професор Михайлова Л.І.